

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.3.229

UDK 37.032-053.4/.5

Primljeno: 20. 07. 2022.

Pregledni rad
Review paper

Belma Alić Ramić, Dženeta Camović

ETIOLOGIJA KREATIVNOSTI – RODITELJSTVO I RANO PORODIČNO OKRUŽENJE KAO KONCEPTUALNI OKVIR

Istraživanja usmjerena na etiologiju kreativnosti ukazuju da njenom razvoju doprinose kako individualni tako i kontekstualni faktori. U analizi kontekstualnih faktora više pažnje se posvećuje institucionalnom okruženju u odnosu na porodično. Polazeći od navedenog, cilj ovog rada je eksplicacija razvoja kreativnosti u ranom djetinjstvu uzimajući roditeljstvo i porodično okruženje kao konceptualni okvir. Operacionalizirajući porodični kontekst kroz dvije dimenzije – *strukturalnu* (socioekonomski status, veličina porodice, redoslijed rođenja) i *procesnu* (interakcije, stil roditeljstva, dimenzije roditeljstva), nastojala se istražiti njihova povezanost sa razvojem kreativnosti u ranom djetinjstvu. Poseban fokus je bio na procesnoj dimenziji, kroz odnos između roditeljstva – kao onog *šta roditelji rade zajedno sa djecom* i kreativnog razvoja u ranom djetinjstvu. Pritom su se uzimali u obzir etiološki faktori koji omogućavaju i/ili inhibiraju razvoj kreativnih potencijala.

Ključne riječi: etiologija kreativnosti; rano djetinjstvo; roditeljstvo; porodično okruženje

UVOD

Kreativnost kao složen i kompleksan fenomen može se definirati na različite načine. Najšire poimanje uključuje određenje kreativnosti kao *načina samoizražavanja* – svako razmišljanje ili rješavanje problema koje vodi izgradnji nekog novog značenja (Runco 2003). Prepoznavanje i njegovanje kreativnosti tokom odrastanja i obrazovanja danas se smatra toliko značajnim da se ne može zamisliti život u neizvjesnoj i nepredvidivoj budućnosti. Zbog toga se kreativnost etablira kao ključna

vještina za 21. stoljeće, te se nastoje pronaći sistemski mehanizmi za poticanje kreativnog mišljenja u različitim obrazovnim kontekstima (vrtićkom, školskom, univerzitetskom). Međutim, u tom smislu se malo pažnje posvećuje porodičnom kontekstu, kao prvom mikrosistemu u kojem tokom ranog djetinjstva započinje razvoj svih sposobnosti. Dakle, iako razvoj kreativnosti započinje sa prvim proksimalnim procesima u porodici, čini se da se o značajnijim sistemskim uticajima promišlja tek izvan nje.

U proučavanju kreativnosti, kao i svih drugih ljudskih sposobnosti, dominiralo je pseudo pitanje o odnosu između nasljeđa i okruženja. O tome svjedoče različite paradigme koje su se tokom historije smjenjivale te isticale dominaciju jednog ili drugog faktora. U promišljanju odnosa između prirode i odgoja, u danas već prevaziđenoj *ON-paradigmi*, prednost se davala prirodi na način da se kreativnost pripisivala samo rijetkim genijalcima, prirodno obdarenim i eminentnim osobama. Velika prekretnica u razumijevanju i istraživanju kreativnosti bilo je prihvatanje *JA-paradigme*, kroz stajalište da kreativnost nije svojstvena samo odabranim genijalcima jer svaki pojedinac posjeduje određeni nivo kreativnog potencijala, te *MI-paradigme* koja naglašava ulogu okruženja i društva u razvoju prirodnih individualnih kreativnih potencijala (Glaveanu 2010).

Shodno paradigmatskom pluralizmu koji je određivao tokove istraživanja kreativnosti, razvijale su se i mnoge teorije koje su nastojale rasvijetliti i eksplicirati kreativnost. Vjerovatno najčešće citirana teorija koja pokušava ujediniti sve faktore bitne za razvoj kreativnosti je ona koju je predložio Rhodes (1961). On je svojim poznatim teorijskim modelom „4P“ nastojao obuhvatiti sve facete kreativnosti kroz četiri elementa: persona, proces, pritisak i proizvod. Smatrao je da kreativno ponašanje ovisi od individualnih karakteristika pojedinca, kvalitete kreativnog procesa (mišljenja), okruženja (pritisak) koje potiče ili inhibira kreativnost, te o vrednovanju konačnog *produkta* od strane drugih. Nešto kasnije teorija je proširena od strane drugih autora, pa se u literaturi može pronaći i 5P (Simonton 1995) uz dodatak *persuazije* ili 6P (Runco 2003) uz dodavanje šestog elementa – *potencijala*. Interpretirajući ovaj model Pušina (2020: 18) navodi da bi prema njegovom mišljenju *P-elemente*, uvažavajući i sljedeći logiku njihovog pojavljivanja, trebalo ih poredati na sljedeći način: „ličnost – potencijal – okružje (pritisak) – proces – uvjeravanje – produkt“. S druge strane, Gruszka i Tang (2017) u svom radu postavljaju pitanje: *Koliko slova P zaista ima u kreativnosti?*, aludirajući na promišljanje o tome da li je fenomen kreativnosti uopće do kraja istražen. U skladu s tim možemo postaviti i pitanja: *Da li je svaki od ovih elemenata do kraja istražen? Kojem elementu se u istraživanju posvećuje najveća pažnja?*

Uzevši u obzir sve prethodno navedene elemente, smatra se da se *okruženju* pridaje najveći značaj i da ono predstavlja najširu kategoriju istraživanja kreativnosti (Runco, Pagnani 2011). Okruženje se u 4P modelu pojavljuje u obliku termina „pritisak“ kojeg Rhodes (1961) definiira kao *interakciju između ljudskog bića i njegovog okruženja*. Upravo ta veza između pojedinca i njegovog okruženja će se dvadesetak godina kasnije tumačiti kroz Bronfenbrennerovu (1979) ekološku teoriju, preko koje se otkriva slojevitost okruženja i suma uticaja koji određuju razvojni kontekst. Na sličan način su Runco i Pagnani (2011) nešto kasnije ovu vezu (pritisak) dalje operacionalizirali kroz šest nivoa socijalizacije koji djeluju na razvoj kreativnosti: fizičko okruženje, porodični odgoj, školska iskustva, okruženje na radnom mjestu, kulturna tradicija i historijski milje u kojem smo rođeni.

Uvidom u ranija istraživanja ove problematike može se zaključiti da *okruženje* predstavlja jedan (između ostalih navedenih) značajan segment za razumijevanje etiologije kreativnosti, a da je porodično okruženje (fizičko i socijalno) prvi socijalizacijski nivo od kojeg se treba početi. Stoga je cilj ovog rada usmjeren na eksplikaciju razvoja kreativnosti u ranom djetinjstvu uzimajući porodično okruženje kao konceptualni okvir. Kako se okruženje može dalje operacionalizirati kroz njegovu strukturalnu i procesnu dimenziju, u skladu s tim se iz navedenog cilja izdvajaju dva istraživačka pitanja:

1. Koja je veza između razvoja kreativnosti u ranom djetinjstvu i *strukturalne dimenzije* porodičnog okruženja (socioekonomski status, veličina porodice, redosljed rođenja, broj braće/sestara)?
2. Koja je veza između razvoja kreativnosti u ranom djetinjstvu i *procesne dimenzije* porodičnog okruženja (interakcije, stil roditeljstva, dimenzije roditeljstva)?

Dakle, eksplikacijom navedenih proksimalnih i distalnih procesa koji djeluju interaktivno i određuju kvalitetu razvojnog konteksta za dijete, nastojat će se eksplicirati povezanost između porodičnog okruženja i razvoja kreativnosti u ranom djetinjstvu.

PORODIČNO OKRUŽENJE, RAZVOJNI ISHODI I KREATIVNOST

Porodica predstavlja prvo i najuticajnije okruženje u ranom djetinjstvu. Osim što se smatra primarnom sredinom za pravilan razvoj i formiranje djeteta, ističe se da ona trajno određuje uspjeh djeteta u izvanporodičnom okruženju i uopće u životu (Pašalić-Kreso 2012). Kvaliteta interakcija sa roditeljima i poticajnost porodičnog okruženja

za rano učenje ima značajnu ulogu u oblikovanju dječije spremnosti za školu i kasnijih razvojnih ishoda (Sammons et al. 2015). Konceptualizirajući vezu između porodičnog okruženja, roditeljstva i ranog razvoja djeteta autorica Karić Camović (2021) ukazuje na nepovoljne efekte suboptimalnog i pozitivne doprinose optimalnog roditeljskog ponašanja. Pritom naglašava da razlike u svakodnevnom ponašanju roditelja prema djetetu rezultiraju varijacijama u kvaliteti razvojnog konteksta i ranih proksimalnih iskustava, koji oblikuju kasnije dječije razvojne ishode i postignuća.

Razvoj kreativnih sposobnosti kod djece je također pod uticajem načina na koji roditelji kreiraju okruženje i odgovaraju na kreativne potrebe i radoznalost djeteta. Važnost okruženja koje podržava i potiče kreativnost istraživao je Sternberg (2006), te utvrdio da neko može imati sve unutrašnje resurse potrebne za kreativno razmišljanje, ali se kreativne sposobnosti možda nikad neće razviti ako izostane odgovarajuća podrška okruženja. Shodno tome, ako dijete tokom odrastanja ne dobije podršku i poticaje u porodičnom okruženju, moguće je da se njegovi kreativni resursi i potencijali neće razviti. Važnu ulogu u odnosu prema dječijoj kreativnosti imaju roditeljski stavovi i uvjerenja. Pugsley (2018) je svojim istraživanjem dokazao da su roditelji koji su cijenili kreativnost i imali pozitivnije stavove prema kreativnosti, pripremali kreativnije porodično okruženje. Nadalje, Pugsley (2018) ukazuje da se roditeljstvo koje potiče kreativnost manje favorizuje i može biti popriličan izazov u odnosu na roditeljstvo u kojem se cijeni poslušnost. To je moguće i razumjeti ukoliko se uzmu u obzir osobine kreativnih osoba koje navodi Torrance (1965) kao što su tvrdoglavost, neovisno razmišljanje, preuzimanje rizika, osjetljivost i sl.

Neki autori (Lehrl et al. 2020, Karić Camović 2021) ističu da je porodični kontekst značajan izvor razlika za djecu, te da su razlike u znanju i sposobnostima prisutne već u ranoj dobi, prije nego što djeca krenu u školu. Razlike u roditeljskom ponašanju i kvaliteti razvojnog procesa pojavljuju se temeljem skupa varijabli koje se u literaturi grupiraju u strukturalnu i procesnu dimenziju. Tako autori Kluczniok et al. (2013) porodično okruženje za rano učenje konceptualiziraju temeljem strukturalne i procesne dimenzije, dodajući još dimenziju koja se odnosi na obrazovna uvjerenja roditelja. Pod *strukturalnim karakteristikama* razumijevaju stabilne i dugotrajne karakteristike porodice (sastav, uslovi stanovanja, obrazovna i socioekonomska pozadina), a pod *procesnim karakteristikama* razumijevaju interakcije djece sa roditeljima u određenom prostorno-materijalnom okruženju.

Sličnu konceptualizaciju porodičnog okruženja za rano učenje navode i drugi autori (Olszewski et al. 1987; Jankowska, Gralewski 2021), koristeći se terminom *kreativno porodično okruženje*. Pritom ukazuju na četiri glavne kategorije: (1) struk-

turne karakteristike porodice, kao što su socioekonomski status, veličina porodice, struktura porodice, konstelacije braće i sestara ili broj braće i sestara; (2) porodična klima ili okruženje koje se odnosi na dimenzije atmosfere u domu i uključuje roditeljske stilove i stavove, ponašanja i prakse, kao i naglasak na strukturi i pravilima porodičnog života; (3) vrijednosti koje zastupaju roditelji u pogledu uspjeha i postignuća; (4) modelirane vrijednosti, kao što je pružanje kulturnih iskustava. Jankowska i Karwowski (2018) navode da roditelji u svakodnevnom odnosu sa djecom mogu poticati kreativnost *direktno* – kroz interakciju i zajedničke aktivnosti ili *indirektno* – kroz organizaciju porodičnog života. Temeljem toga se može izvesti globalna operacionalizacija kreativnog porodičnog okruženja sa aspekta procesne dimenzije, uzimajući u obzir dvije kategorije: svakodnevna interakcija i organizacija porodičnog života.

U *Tabeli 1* daje se pregled različitih autora koji su istraživali relacije između strukturalnih i procesnih dimenzija porodičnog okruženja i razvoja kreativnosti u djetinjstvu. Iz navedenog je moguće sagledati sve elemente koji pripadaju različitim kategorijama i koji će biti elaborirani detaljnije u nastavku rada. Kako Jankowska et al. (2018) precizira, prethodna istraživanja uglavnom su se vezala za efekte socioekonomskog statusa dok su nedovoljno pažnje posvećivala procesima koji se događaju u porodicama, koji mogu podržati razvoj kreativnosti, što do izražaja dolazi tek u novijim istraživanjima (Kwasniewska, Lebuda 2017; Kwasniewska et al. 2018, Lebuda et al. 2020; Pugsley, Acar 2020).

Tabela 1. Pregled istraživanja koja ukazuju na reakciju porodičnog okruženja i kreativnost

Dimenzije porodičnog okruženja	Autori	Pregled istraživanja
	Warden, Prawat (1975)	Nije utvrđena povezanost između visokog socioekonomskog statusa i razvoja kreativnosti kod djece.
	Miller, Gerard (1979)	Visok porodični socioekonomski status je pozitivno povezan s razvojem kreativnosti u ranom djetinjstvu, posebno s nivoom verbalne kreativnosti.
<i>Socioekonomski status</i>	Guo, Harris (2000)	Roditelji višeg socioekonomskog statusa bave se češće raznim intelektualnim aktivnostima sa svojom djecom, te podržavaju dječiju kreativnost.

Dimenzije porodičnog okruženja	Autori	Pregled istraživanja	
STRUKTURALNA DIMENZIJA	Dahlman et al. (2013)	Djeca iz porodica niskog socioekonomskog statusa koja žive na ulici bila su kreativnija pri korištenju različitih predmeta u usporedbi s djecom koja žive sa svojim porodicama niskog socioekonomskog statusa.	
	Jankowska et al. (2018)	Porodični socioekonomski status povezan je s početnim nivoom dječijeg kreativnog mišljenja, ali ne i sa s njegovim rastom.	
	Dai et al. (2012)	Osobe sa visokim socioekonomskim statusom imaju visok nivo kreativnosti.	
	<i>Veličina porodice</i>	Rathunde & Csikszentmihalyi (2008)	Unutar velike porodice djeca više tragaju za promjenama i različitim iskustvima putem kojih razvijaju kreativnost.
		Gute et al. (2008)	Velika porodica sa stimulativnim porodičnim kontekstom koji potiče na novine, različite zadatke i izazove doprinosi kreativnom samopotvrđivanju.
	<i>Redosljed rođenja</i>	Gaynor, Runco (1992)	Broj braće i sestara nije povezan sa razvojem kreativnosti.
		Baer et al. (2005)	Prvorodena djeca koja odraastaju sa braćom i sestrama su bila kreativnija kada su braća i sestre bili bliže dobi ili suprotnog spola.
		Abdulla Alabbasi et al. (2021)	Nije pronađena značajna razlika u relaciji sa kreativnošću između djece jedinaca i prvorodne djece sa braćom i sestrama.
	PROCESNA DIMENZIJA	Siddiqi (2020)	Interakcije roditelja i djece i vještine kreativnog razmišljanja bile su značajno povezane.
		<i>Interakcije roditelj-dijete</i>	Bishop, Chace (1971)
Shorer et al. (2019)			
		Pugsley, Acar (2020)	Interakcije roditelj-dijete koje se očituju kreiranjem porodičnog okruženja u kojem dijete može biti autonomno, nekonvencionalno, znatiželjno i otvorenog uma povezano je s razvojem dječije kreativnosti.

Dimenzije porodičnog okruženja	Autori	Pregled istraživanja
<i>Stil roditeljstva</i>	Kwasniewska et al. (2018)	Roditelji koji podržavaju kreativnost svog djeteta kreiraju specifičnu klimu u domu, tj. potiču na doživljaj novosti, raznolikosti i nekonformizma, inspiriraju na maštanje i kreativno razmišljanje, te podržavaju ustrajnost u kreativnom nastojanju.
	Lim i Smith (2008)	Roditeljska toplina je povezana sa dječijom kreativnošću. Permisivni i autoritativni roditeljski stilovi imaju pozitivne odnose s kreativnošću, dok je autoritarni stil negativno povezan s kreativnošću.
	Fearon et al. (2013)	Autoritarni stil roditeljstva je obrnuto proporcionalan s razvojem kreativnosti, na način da viši nivo autoritarnosti može dovesti do nižeg nivoa kreativnosti kod djece.
	Mehrinejad, Rajabimoghadam, Tarsafi (2015)	Postoji značajan negativan odnos između autoritarnog roditeljskog stila i kreativnosti, pozitivan odnos između autoritativnog roditeljskog stila i kreativnosti, dok između permisivnog stila roditeljstva i razvoja kreativnosti nije pronađena povezanost.
	Gralewski, Jankowska (2020)	Dimenzije roditeljstva, prihvatanje i podrška dječijoj autonomiji su pozitivno povezane sa kreativnom samoučnikovitošću i kreativnim identitetom djeteta.
	Guo et al. (2021)	Otvorenost za iskustvo kao karakteristika ličnosti roditelja je statistički značajno povezana sa razvojem kreativnosti kod djece.

STRUKTURALNA DIMENZIJA KREATIVNOG PORODIČNOG OKRUŽENJA

Različite istraživačke studije (Guo, Harris 2000; Bradley, Corwyn 2002) strukturalnu dimenziju elaboriraju kroz povezivanje socioekonomskog statusa, veličine porodice, redoslijeda rođenja, te broja braće/sestara sa razvojem kreativnosti u ranom djetinjstvu. Pritom naglašavaju da strukturalni elementi značajno utiču na kreiranje

porodičnog okruženja, koje u relaciji sa drugim latentnim varijablama može da bude inhibirajuće ili stimulirajuće za razvoj dječije kreativnosti. Jedna od najčešće propitivanih strukturalnih varijabli je socioekonomski status. Rezultati istraživanja po pitanju socioekonomskog statusa su vrlo varijabilni i različiti. U manjem broju istraživanja (Warden, Prawat 1975) nije pronađena veza između socioekonomskog statusa i kreativnosti, dok je mnogo veći broj onih (Miller, Gerard 1979; Guo, Harris 2000; Bradley, Corwyn 2002; Dai et al. 2012; Jankowska et al. 2018) koja upućuju na dosljednu vezu između porodičnog socioekonomskog statusa i kreativnosti kod djece. Neka od istraživanja koja su intencijski bila usmjerana na efekat socioekonomskog statusa u razvoju kreativnosti, pokazala su da je visok porodični socioekonomski status pozitivno povezan s razvojem kreativnosti u ranom djetinjstvu, posebno sa nivoom verbalne kreativnosti (Miller, Gerard 1979). Istraživanje Jankowska et al. (2018) ukazuje da je porodični socioekonomski status pozitivno povezan s početnim nivoom kreativnosti kod djece ali da nije povezan sa njenim daljim rastom. Što znači da su djeca iz porodica boljeg socioekonomskog statusa više ispoljavala kreativno razmišljanje, ali viši socioekonomski status nije značio i viši intenzivni rast kreativnosti. Stoga se dolazi do zaključka da socioekonomski status sam po sebi ne utiče na razvoj kreativnosti već roditeljska ponašanja prema djetetu koja su u velikoj mjeri definirana socioekonomskim statusom (nivo obrazovanja, zaposlenje, primanja). Takav stav najbolje podržavaju rezultati istraživanja autora Guo i Harris (2000), koji ukazuju da se roditelji višeg socioekonomskog statusa češće bave raznim intelektualnim aktivnostima sa svojom djecom, te na taj način podržavaju dječiju kreativnost. To su također dokazale i ranije studije (Bradley, Corwyn 2002) koje ističu da roditelji višeg obrazovnog nivoa pružaju svojoj djeci veću podršku i kognitivnu stimulaciju te poticajnije izvanporodično okruženje, nego roditelji nižeg obrazovnog nivoa. U skladu s tim, istraživanje Milgram i Hong (1999) pokazuje da dodatne aktivnosti na koje roditelji odvođaju djecu imaju uticaja na razvoj njihove kreativnosti. Iz toga slijedi da obrazovanje roditelja (kao elemenat koji definiira socioekonomski status) i uključenost u zajedničke aktivnosti sa djecom imaju prediktivnu ulogu u razvoju dječije kreativnosti. Vrlo su interesantna istraživanja u domeni razlika među djecom niskog socioekonomskog statusa u relaciji sa razvojem kreativnosti. Tako su Dahlman et al. (2013) pokazali kako su djeca niskog socioekonomskog statusa koja su bila prepuštena ulici pokazala više kreativnosti pri korištenju predmeta u usporedbi s djecom koja nisu prepuštena ulici a žive u porodicama niskog socioekonomskog statusa. Prethodno navedeno implicira da je socioekonomski status povezan sa razvojem kreativnog mišljenja djeteta, ali da sam

kreativni rast zavisi od načina i stepena roditeljske uključenosti i svakodnevnih interakcija.

Uz socioekonomski status najčešće se veže veličina porodice, na način da se veći broj članova porodice povezuje sa niskim socioekonomskim statusom i nepovoljnijim okolnostima odrastanja. Stoga je razvoj sposobnosti (uključujući i kreativnost) inverzan sa veličinom porodice, ali takav odnos nestaje ukoliko se kontrolira varijabla socioekonomskog statusa (Anastasi 1956). Sumirajući različita istraživanja Miller i Gerard (1979) ističu da veličina porodice nije konzistentno povezana sa razvojem kreativnosti kod djece, dok Gaynor i Runco (1992) navode da broj braće i sestara nije značajan faktor u razvoju kreativnosti kod djece. Istraživanja (Kerr, Chopp 1999) pokazuju da nadarena djeca najčešće dolaze iz manjih porodica dok se kreativna djeca povezuju najčešće sa većim porodicama. Na slične rezultate ukazuje istraživanje autora Gute et al. (2008) koji su dovodili u vezu veličinu porodice i razvoj kreativnosti, kroz sjećanja kreativnih odraslih osoba iz velikih porodica na svoja rana iskustva. Prema tom istraživanju unutar velike porodice kreira se podržavajući porodični kontekst, koji karakterišu različite aktivnosti i razmjena iskustva između članova, što vremenom može rezultirati novim kompetencijama i vještinama koje značajno doprinose razvoju kreativnosti. Gute et al. (2008) također su dokazali da roditelji koji provode vrijeme sa djecom i imaju visoka očekivanja od djece značajno doprinose razvoju kreativnosti u ranom djetinjstvu nasuprot onih roditelja koji djecu ostavljaju samu i ne kreiraju dovoljno prilika za doživljavanje uspjeha kroz smjenu različitih aktivnosti.

Rezultati istraživanja redoslijeda rođenja i sibilinng konstelacija su također kontradiktorni. Među prvima se ističu istraživanje Eisenmana (1964) koji je proučavao kreativnost među studentima umjetničkog usmjerenja, dokazavši da su kasnije rođena djeca originalnija i kreativnija u usporedbi s prvorodenom djecom, dok Sellwood (1975) dokazuje da nema razlike u nivou kreativnosti kod prvorodene i kasnije rođene djece. Međutim, ubrzo nakon toga pojavljuju se suprotni rezultati istraživanja (Eisenman 1987), koji ukazuju da su prvorodena djeca kreativnija od djece rođene kasnije. Baer et al. (2005) poslije također potvrđuje hipotezu da su prvorodena djeca koja odrastaju sa braćom i sestrama bila kreativnija ali kada su braća i sestre bili bliže dobi ili suprotnog spola. Abdulla Alabbasi et al. (2021) sumirajući različita istraživanja zaključuju da nije pronađena razlika između djece jedinaca i one koja odrastaju sa braćom i sestrama, te da su pronađene neznatne razlike između srednje i kasnije rođene djece.

PROCESNA DIMENZIJA KREATIVNOG PORODIČNOG OKRUŽENJA

Svi navedeni strukturalni elementi, definiraju konstelaciju porodičnog sistema unutar kojeg se uspostavljaju interakcije između djeteta i roditelja. Ponašanje roditelja prema djetetu, ono šta roditelj radi zajedno sa djecom kao i način na koji to radi, izdvajaju se kao suštinski elementi procesne dimenzije.

Interakcija roditelj – dijete

Interakcija roditelj – dijete osnovna je jezgra odnosa koja oblikuje rana iskustva djeteta. U kontekstu Bronfenbrennerove (1979) teorije poima se kroz proksimalne procese, jer su najbliži djetetu, dešavaju se neposredno, kontinuirano i duže vrijeme. Proksimalni procesi imaju ključnu ulogu u razvoju svih dječijih sposobnosti, a određuju se i kao jedna od najvažnijih determinanti razvoja kreativnog potencijala (Amabile 1989; Miller et al. 2012) Dječija kreativnost je obično niža u porodicama u kojima su interakcije roditelja i djece obilježene otvorenim neprijateljstvom, odbacivanjem i distanciranjem (Miller, Gerard 1979). S druge strane Guo et al. (2021) ukazuje da roditeljska toplina i podržavajuće interakcije pozitivno utiču na razvoj kreativnosti. Dokazano je da je odnos roditelj – dijete koji se očituje kreiranjem porodičnog okruženja u kojem dijete može biti autonomno, nekonvencionalno, znatiželjno i otvorenog uma povezano s njegovanjem dječije kreativnosti (Pugsley, Acar 2020). U skladu s tim, Cropley (1967) je među prvima isticao da su roditelji kreativne djece skloni dopuštati svojoj djeci neovisnost i autonomiju, te da su manje zabrinuti za ispravna ili konvencionalna ponašanja.

Istraživanja dokazuju da su kreativne osobe odrasle u porodicama koje su svoju djecu poticale na doživljaj novosti i raznolikosti (Tennent, Berthelsen 1997). U vezi s navedenim, Kwasniewska et al. (2018) ističu da roditelji koji podržavaju kreativnost svog djeteta kreiraju specifičnu klimu za kreativnost koja omogućava doživljaj novosti i raznovrsnih iskustava. Prema navedenim autorima, klima za kreativnost u interakciji majka – dijete rezultat je četiri vrste aktivnosti: kreiranje okruženja u kojem će djeca doživljavati nova i raznovrsna iskustva; poticanje nekonformističkog stava; podrška istrajnosti u kreativnim naporima; poticanje na maštanje. Pritom se naglašava da osobine ličnosti majke značajno određuju navedena ponašanja, a da se otvorenost za iskustvo smatra ključnom osobinom u razvoju kreativnog potencijala kod djece (Kwasniewska et al. 2018).

Siddiqi (2020) ističe da se interakcija roditelj – dijete treba bazirati na otvorenom i slobodnom izražavanju koje će unaprijediti razvoj dječijeg kreativnog potencijala. U skladu s tim sugerira da bi roditelji trebali odvajati vrijeme za kreativne aktivnosti sa djecom; poticati ih na samoizražavanje te prihvatati razumne rizike u slobodnoj igri; omogućavati predmete za istraživanje koji raspiruju dječiju radoznalost; te im pružati prilike da razmišljaju i djeluju samostalno. Iz navedenog se uočava značaj samoizražavanja, slobode i autonomije kao osnovnih vrijednosti na kojima se treba temeljiti interakcija roditelj – dijete, kako bi se omogućavao razvoj kreativnih potencijala.

Gralewski i Jankowska (2020) nude integrativne smjernice i prijedloge za roditeljsko ponašanje koje potiče razvoj kreativnog potencijala djece, te savjetuju roditeljima da potiču djecu da istražuju i eksperimentiraju u svakoj razvojnoj fazi, jer djeca trebaju rana kreativna iskustva da bi mogli postati kreativne osobe u odrasloj dobi. Drugi autori (Bishop, Chace 1971; Youell 2008; Proyer i René 2019) ukazuju na značaj razigranih interakcija u odnosima sa djecom, kao pokretačima kreativnog samoizražavanja. Youell (2008) vidi razigranost kao stanje uma u kojem dijete razmišlja fleksibilno što je pretpostavka kreativnog mišljenja. Shorer et al. (2019) razigranost roditelja opisuje kao sposobnost roditelja da djeluje spontano, zabavno, fleksibilno i kreativno u različitim situacijama kada su zajedno s djecom. Kvalitet igre i njeno iniciranje ovisi o tome da li su roditelji u odnosu s djecom rigidni, skloni ponavljanju i monotoniji ili su zabavni, fleksibilni i kreativni. Međutim, Youell (2008) ističe da je razigranost zapravo stanje uma (ne može se naučiti u uobičajenom smislu te riječi), pa je potrebno vrijeme kako bi se ona potakla u interakciji roditelja i djeteta. Osim toga, ovisi i od roditeljskog stila, koji značajno određuje kvalitetu komunikacije i mogućnosti poticanja kreativnosti u porodičnom kontekstu. U skladu s tim može se reći da je razigranost obrnuto proporcionalna krutom autoritarnom roditeljskom stilu.

Roditeljski stilovi

Roditeljski stilovi mogu biti značajni prediktori kreativnosti kod djece. Roditeljski stil se smatra obilježjem roditelja koje je relativno stabilno tokom vremena a oblikuje svakodnevne interakcije sa djecom. Prema Baumrind (1967) kombinacijom dvije ključne roditeljske dimenzije (nadzor/kontrola i toplina/responsivnost) identificirana su četiri stila roditeljstva: autoritativni, autoritarni, permisivni i indiferentni. U literaturi (Baumrind 1968, 2013) se dosljedno ukazuje da je autoritarni stil roditeljstva povezan s mnogim negativnim ishodima za djecu i da je autoritativni stil roditeljstva najbolji roditeljski pristup. Istraživanja (Fearon et al. 2013) kazuju da autoritarni stil

roditeljstva ima obrnut odnos s kreativnošću, na način da autoritarno roditeljstvo može voditi nižim nivoima kreativnosti kod djece. Na iste rezultate ukazuje istraživanje autora Mehrinejad et al. (2015). U korelacijskoj studiji od 400 studenata dokazali su da postoji značajan negativan odnos između autoritarnog roditeljskog stila i kreativnosti, pozitivan odnos između autoritativnog roditeljskog stila i kreativnosti, dok između permisivnog stila roditeljstva i kreativnosti nije pronađena razlika. S obzirom da autoritarni stil karakteriše visok nivo kontrole i grubo postupanje, autoritarni roditelji inhibiraju neovisnost djeteta, od djece očekuju nepogrešivost, onemogućavaju im različita istraživanja, te na taj način značajno inhibiraju razvoj dječije kreativnosti. S druge strane, autoritativni roditelji su topli i kod svoje djece potiču autonomiju, slobodu mišljenja i istraživanje ideja (Lim, Smith 2008; Mehrinejad et al. 2015), što se značajno povezuje s razvojem kreativnosti i neovisnosti djeteta u ranoj dobi. Vrlo često neki od autora (Lebuda et al. 2020) objašnjavajući roditeljske stilove govore o konstruktivnom i destruktivnom roditeljstvu. Konstruktivno roditeljstvo uključuje više aspekata roditeljstva, kao što su roditeljska toplina i uključenost, prihvatanje, omogućavanje autonomije, podrška roditelja, jasna komunikacija, primjereno praćenje i nadzor, dosljedna disciplina i autoritativno roditeljstvo (Lebuda et al. 2020). S druge strane, destruktivno roditeljstvo odnosi se na ponašanja koja uključuju neprijateljstvo, odbacivanje, prisilu, kazne, nedosljednu disciplinu, autoritarno roditeljstvo i permisivno roditeljstvo (Simons 1990). Konstruktivno roditeljstvo može značajno stimulirati razvoj kreativnosti, zbog toga što potiče na autonomiju, omogućava doživljavanje novosti i raznolikosti, te podržava dijete da ustraje u svojim kreativnim naporima i namjerama.

Podrobniju analizu elemenata koji oblikuju različite roditeljske stilove moguće je konceptualizirati preko ključnih dimenzija roditeljstva. Dimenzije roditeljstva predstavljaju temeljne odrednice roditeljskog ponašanja prema djeci, a nastaju temeljem mapiranja ključnih karakteristika roditeljstva od strane različitih istraživača (Karić Camović 2021). Autori Skinner et al. (2005) na osnovu različitih analiza ističu i prepoznaju tri ključne bipolarne dimenzije, *toplina - odbacivanje, struktura - kaos i autonomija - prisila*. Navedene dimenzije impliciraju roditeljsko ponašanje prema djeci koje može značajno da inhibira i/ili potiče razvoj kreativnosti. Shvatanje roditeljskih dimenzija omogućava razumijevanje odnosa roditelj – dijete i integrativno poticanje kreativnosti u porodičnom okruženju.

Roditeljska toplina odnosi se na afektivnu prirodu odnosa roditelj – dijete, a uključuje prihvatanje, naklonost, emocionalnu dostupnost i emocionalnu podršku. Dakle, ova dimenzija se ostvaruje posredstvom različitih prethodno navedenih

varijabli, suprotnih roditeljskom *odbacivanju* koje počiva na hladnoći, neprijateljskom ponašanju, ravnodušnosti i zanemarivanju (Skinner et al. 2005). Rezultati različitih istraživanja (Lim, Smith 2008; Mehrinejad et al. 2015) povezuju izražavanje roditeljske topline s razvojem dječije kreativnosti, te kazuju da permisivni i autoritativni roditeljski stilovi imaju pozitivan odnos s razvojem kreativnosti, dok s autoritarnim stilom postoji negativna povezanost. Na osnovu dimenzionalnog pristupa, Fan i Zhang (2014) su dokazali da su roditeljska toplina i uključenost najvažniji statistički prediktor stilova razmišljanja kod djece, posebno onog koji karakteriše visok nivo kreativnosti i psihološke autonomije a nizak nivo konformizma. Tumačenje koje spomenuti autori navode je da se kroz roditeljsko prihvatanje i uključenost kreira ugodno i sigurno okruženje koje potiče djecu na istraživanje i propitivanje, dok s druge strane roditelji koji su restriktivni imaju tendenciju da kod djece potiču konzervativni stil razmišljanja, zbog čega se djeca plaše osporiti autoritet i postojeća pravila. Sistematski pregled empirijskih istraživanja (Lim, Smith 2008; Mehrinejad et al. 2015) implicira da je dječija kreativnost obično niža u porodicama u kojima su odnosi roditelja i djece obilježeni niskom razinom topline, odbacivanjem i odvojenošću. U istraživanju Gralewski i Jankowska (2020) se vrlo detaljno ukazuje da su dimenzije topline i podrška autonomiji djeteta pozitivno povezane sa kreativnom samoučnikovitošću i kreativnim osobnim identitetom, a dječija kreativna samoefikasnost je u velikoj korelaciji s dječijim kreativnim identitetom.

Organizacija porodičnog okruženja može se analizirati kroz *dimenziju struktura – haos*. Grolnick et al. (2014) porodičnu strukturu definišu preko nekoliko elemenata (jasna i konzistentna pravila, predvidivost, obrazloženje pravila/očekivanja, autoritet) koji se mogu uzeti u obzir pri konceptualizaciji relacije sa kreativnim razvojem. Naglasak na provođenju strogih pravila i nametanju stroge psihološke kontrole (što su karakteristike autoritarnog roditeljskog stila) negativno utiče na kreativni potencijal (Miller et al. 2012). Umjesto insistiranja na strogim pravilima, potrebno je kreirati fleksibilnu kontrolu ponašanja djeteta koja će omogućavati kreativno izražavanje. Naime, kada djeca zajedno sa roditeljima sudjeluju u strukturiranju porodičnog okruženja, bez psihološkog pritiska i kontrole, više će ispoljavati svoje kreativne potencijale i inovativne ideje, za razliku od rigidnog ili haotičnog porodičnog okruženja. U *haotičnom okruženju* roditelji su nedosljedni, nepromišljeni, nepredvidivi, neodređeni, proizvoljni ili općenito ne nude osnovne pretpostavke temeljem kojih dijete može razvijati prihvatljivo ponašanje i djelovanje (Skinner et al. 2005). Međutim, postoje i kontradiktorna istraživanja (Gardner, Moran

1990; Guo et al. 2021) koja ukazuju da čak u izvjesnoj mjeri haotična porodična okruženja, u kojima djeca mogu praviti greške i iz njih učiti, potiču razvoj kreativnosti. Osim toga, istraživanja (Bomba et al. 1991; Gardner, Moran 1990; Guo et al. 2021) ukazuju na slabu vezu između kohezivnosti porodice i razvoja kreativnosti kod djece. U vezi s tim Bomba et al. (1991) navode objašnjenje da one porodice koje su više povezane čine jedan zatvoreni sistem, koji može inhibirati razmišljanje “izvan okvira” i istraživanje drugačijih ideja. Stoga Guo et al. (2021) ističu značaj porodice koja je strukturirana, ali i fleksibilna u isto vrijeme. Pritom navode da visoka kohezija u porodici znači i premalo neovisnosti, dok bi visok nivo fleksibilnosti mogao dovesti do haosa a nizak do rigidnosti. Rezultati istraživanja (Gardner, Moran 1990) kazuju da djeca iz rigidnih porodica imaju najnižu samoprocjenu kreativnosti.

Dimenzija *autonomija* počiva, prije svega, na roditeljskom ponašanju koje potiče dječiju samostalnost i istraživanje vlastitih pretpostavki i mišljenja, kreiranju dovoljno prilika za slobodno iznošenje ideja, te dopuštanju djetetu da sudjeluje u donošenju odluka i rješavanju problema. Wang i Dong (2019) posebno ističu da je autonomija jedan od osnovnih motivatora dječije kreativnosti. Guo et al. (2021) smatraju da roditelji trebaju pružiti *podršku* (psihološku sigurnost) i *autonomiju* (psihološku slobodu), kako bi omogućili djeci da se slobodnije izraze, da se bave izazovnim zadacima, a samim tim i razvijaju kreativnost. Da bi to bilo moguće, roditelji trebaju biti otvoreni za nova iskustva ali i takvu karakteristiku ličnosti poticati kod djece. Prema Guo et al. (2021) moguće je utvrditi jaku i dosljednju vezu između otvorenosti za iskustvo i kreativnosti, navodeći da pojedinci s povećanom otvorenošću za iskustvo će vjerovatnije biti kreativni. Previše insistiranja na dimenziji *prisile* od strane roditelja predstavlja konceptualnu suprotnost dimenziji autonomije te onemogućava razvoj djetetove potrebe za autonomijom koja je jedna i od konstruktivne kreativnosti. Insistiranje na bezuvjetnoj poslušnosti i izvršavanju aktivnosti prema striktnim zahtjevima roditelja sputava dječiju aktivnost i znatno može da inhibira razvoj kreativnosti. Roditelji koji vrše preveliku prisilu i kontrolu nad svojim djetetom inhibiraju razvoj njihove kreativnosti (Barber et al. 2005).

ZAKLJUČAK

Temeljem navedenog u ovom radu, može se zaključiti da su porodično okruženje i roditeljsko ponašanje prema djetetu najvažniji etiološki faktori koji utiču na razvoj dječije kreativnosti. Svaki od prethodno elaboriranih elemenata, u okviru *strukturalne* (socioekonomski status, veličina porodice, redoslijed rođenja...) i *procesne dimenzije* (interakcije, stil roditeljstva, dimenzije roditeljstva) ukazuje na izvjesnu povezanost

sa razvojem kreativnosti u ranom djetinjstvu. Elaborirajući strukturalne varijable, može se zaključiti da su rezultati istraživanja kontradiktorni te da dosljedno ne ukazuju na pozitivnu povezanost sa razvojem kreativnosti. Iz toga slijedi da socioekonomski status, veličina porodice, broj braće i sestara ili redoslijed rođenja jesu prema nekim prethodno navedenim istraživanjima povezani sa razvojem kreativnosti, ali se ne mogu smatrati njenim pouzdanim prediktorima. S druge strane, procesna dimenzija ranog porodičnog okruženja može se smatrati značajnijim i pouzdanijim prediktorom razvoja kreativnosti kod djece. To ukazuje na temeljnu ulogu roditeljskog ponašanja prema djeci kao i onoga šta roditelji rade zajedno sa djecom i na koji način. U skladu s tim, zaključuje se da se kao najpouzdaniji prediktor kreativnosti može izdvojiti autoritativni roditeljski stil koji uključuje niz roditeljskih ponašanja koja ne samo da potiču razvoj kreativnosti, već unapređuju razvoj i svih ostalih sposobnosti kod djece, dok se autoritarni stil smatra inhibitorom dječije kreativnosti. Dvije dimenzije autoritativnog stila koje su prema navedenim istraživanjima pouzdani prediktori razvoja kreativnosti su roditeljska toplina i prihvatanje te poticanje psihološke autonomije, dok se roditeljsko odbacivanje i prisila određuju kao varijable koje inhibiraju kreativnost. Kada je u pitanju treća dimenzija, kontradiktorni rezultati istraživanja upućuju na dva teorijska okvira, jedan u kojem se strukturirano i harmonično okruženje povezuje sa razvojem kreativnosti te drugi u kojem se odsustvo porodične harmonije pa čak i umjereni sukobi također dovode u vezu sa razvojem dječije kreativnosti.

Polazeći od navedenih rezultata istraživanja neophodno je ukazati da se uticaj porodičnog okruženja i roditeljstva na razvoj dječije kreativnosti ne može zanemariti, te da je potrebno istražiti različite mehanizme osnaživanja roditelja. Implikacije navedenih zaključaka u praksi pronalaze svoj smisao u osmišljavanju strategija putem kojih se može sistematski uticati na optimalizaciju porodičnog okruženja i roditeljstva s ciljem poticanja kreativnosti u ranom djetinjstvu.

LITERATURA

1. Abdulla Alabbasi, Ahmed, Harun Tadik, Acar Selcuk, Mark Runco (2021), "Birth Order and Divergent Thinking: A Meta-Analysis", *Creativity Research Journal*, 33(4), 1-16.
2. Amabile, Teresa. M. (1989), *Growing up creative: Nurturing a lifetime of creativity*, Crown, New York
3. Anastasi, Anne (1956), "Intelligence and family size", *Psychological Bulletin*, 53(3), 187-209.
4. Baer, Markus, Greg Oldham, Andrea Hollingshead, Gwendolyn Costa Jacobsohn (2005), "Revisiting the Birth Order-Creativity Connection: The Role of Sibling Constellation", *Creativity Research Journal*, 17(1), 67-77.
5. Barber, Brian, Heidi Stolz, Joseph Olsen (2005), "Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method", *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70(4), 1-137.
6. Baumrind, Diana (1967), "Effects of authoritative control on child behaviour", *Child Development*, 37(4), 887-907.
7. Baumrind, Diana (1968), "Authoritarian vs. authoritative parental control", *Adolescence*, 3(11), 255-272.
8. Baumrind, Diana (2013), "Authoritative parenting revisited: History and current status", in: R. E. Larzelere, A. S. Morris, & A. W. Harrist (eds.), *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development*, American Psychological Association, Washington, 11-34.
9. Bishop, Doyle, Charles Chace (1971), "Parental conceptual systems, home play environments, and potential creativity in children", *Journal of Experimental Child Psychology*, 12(3), 318-338.
10. Bomba, Anne K., James D. Moran, Carla B. Goble (1991), "Relationship between Familial Style and Creative Potential of Preschool Children", *Psychological Reports*, 68(3), 1323-1326.
11. Bradley, Robert, Robert Corwyn (2002), "Socioeconomic status and child development", *Annual Review of Psychology*, 53, 371-399.
12. Bronfenbrenner, Urie (1979), "Contexts of child rearing: Problems and prospects", *American Psychologist*, 34(10), 844-850.
13. Cropley, Arthur (1967), "Creativity: a new kind of intellect?", *The Australian Journal of Education*, 11(2), 120-125.

14. Dai, David Yun, Xiaoyuan Tan, Deepti Marathe, Anna Valtcheva, Robert M. Pruzek (2012), "Influences of Social and Educational Environments on Creativity During Adolescence: Does SES Matter?", *Creativity Research Journal*, 24(2–3), 191–199.
15. Dahlman, Sofie, Per Bäckström, Gunilla Bohlin, Frans Örjan (2013), "Cognitive abilities of street children: Low-SES Bolivian boys with and without experience of living in the street", *Child Neuropsychology*, 19(5), 540–556.
16. Eisenman, Russell (1964), "Birth order and artistic creativity", *Journal of Individual Psychology*, 20(2), 183–185.
17. Eisenman, Russell (1987), "Creativity, birth order, and risk taking", *Bulletin of the Psychonomic Society*, 25(2), 87–88.
18. Fan, Jieqiong, Li-fang Zhang (2014), "The role of perceived parenting styles in thinking style", *Learning and Individual Differences*, 32, 204–211.
19. Fearon, D. Danielle, Daelynn Copeland, Terrill F. Saxon (2013), "The relationship between parenting styles and creativity in a sample of Jamaican children", *Creativity research journal*, 25(1), 119–128.
20. Gaynor, Joni Radio, Marc A. Runco (1992), "Family Size, Birth-Order, AgeInterval, and the Creativity of Children", *The Journal of Creative Behavior*, 26(2), 108–118.
21. Gardner, Kathleen Green, James D. Moran (1990), "Family adaptability, cohesion, and creativity", *Creativity Research Journal*, 3(4), 281–286.
22. Glaveanu, Vlad Petre (2010), "Paradigms in the study of creativity: Introducing the perspective of cultural psychology", *New ideas in psychology*, 28(1), 79–93.
23. Gralewski, Jacek, Dorota Maria Jankowska (2020), "Do parenting styles matter? Perceived dimensions of parenting styles, creative abilities and creative self-beliefs in adolescents", *Thinking Skills and Creativity*, 38(3) 1–12.
24. Grolnick, S. Wendy, Jacquelyn Raftery-Helmer, Kristine N. Marbell, Elizabeth S. Flamm, Esteban V. Cardemil, Monica Sanchez (2014), "Parental Provision of Structure: Implementation and Correlates in Three Domains", *Merrill-Palmer Quarterly*, 60(3), 355–384.
25. Gruszka, Aleksandra, Min Tang (2017), "The 4P's Creativity Model and its Application in Different Fields", in: Tang, Min, Christian Werner (eds), *Handbook of the Management of Creativity and Innovation*, World Scientific Publishing, Singapore, 51–71.
26. Guo, Guang, Kathleen M. Harris (2000), "The mechanisms mediating the effects of poverty on childrens intellectual development", *Demography*, 37(4), 431–447.

27. Guo, Jiajun, Jing Zhang, Weiguo Pang (2021), "Parental warmth, rejection, and creativity: The mediating roles of openness and dark personality traits", *Personality and Individual Differences*, 168(2-3), 1-7.
28. Gute, Gary, Deanne Gute, Jeanne Nakamura, Mihaly Csikszentmihalyi (2008), "The early lives of highly creative persons: the influence of the complex family", *Creativity research journal*, 20(4), 343–357.
29. Jankowska, Dorota Maria, Maciej Karwowski (2018), "Family factors and development of creative thinking", *Personality and individual differences*, 142, 202–206.
30. Jankowska, Dorota Maria, Jacek Gralewski (2021), "The familial context of children's creativity: parenting styles and the climate for creativity in parentchild relationship", *Creativity Studies*, 15(1), 1-24.
31. Karić Camović, Dženeta (2021), *Razvojna perspektiva ranog djetinjstva i roditeljstva: Poticajno porodično okruženje i razvoj djeteta u ranom djetinjstvu*, Perfecta, Sarajevo
32. Kerr, Barbara, Corissa Chopp (1999), "Families and creativity", in: M. A. Runco, S. R. Pritzker (eds.), *Encyclopedia of creativity*, Academic Press, New York, 709-715.
33. Kluczniok, Katharina, Simone Lehl, Suzanne Kuger, Hans-Guenther Rossbach (2013), "Quality of the home learning environment during preschool age – Domains and contextual conditions", *European Early Childhood Education Research Journal*, 21(3), 420–438.
34. Kwasniewska, Joana Maria, Izabela Lebuda (2017), "Balancing between roles and duties – the creativity of mothers", *Creativity. Theories – Research – Applications*, 4(1), 137-158.
35. Kwasniewska, Joanna Maria, Jacek Gralewski, Eliza Maria Witkowska, Magdalena Kostrzewska, Izabela Lebuda (2018), "Mothers' personality traits and the climate for creativity they build with their children", *Thinking Skills and Creativity*, 27(1), 13-24.
36. Lebuda, Izabela, Dorota Maria Jankowska, Maciej Karwowski (2020), "Parents' creative self-concept and creative activity as predictors of family lifestyle", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(24), 1-18.
37. Lehl, Simone, Maria Evangelou, Pam Sammons (2020), "The home learning environment and its role in shaping children's educational development", *School Effectiveness and School Improvement*, 31(1), 1-6.

38. Lim, Sungtaek, Joshua Smith (2008), "The structural relationships of parenting style, creative personality, and loneliness", *Creativity Research Journal*, 20(4), 412–419.
39. Mehrinejad, Seyed Abolghasem, Sara Rajabimoghadam, Mahdiah Tarsafi (2015), "The Relationship between Parenting Styles and Creativity and the Predictability of Creativity by Parenting Styles", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 205(9), 56–60.
40. Miller, Brent, Diana Gerard (1979), "Family Influences on the Development of Creativity in Children: An Integrative Review", *The Family Coordinator*, 28(3), 295-312.
41. Miller, Angie L., Amber D. Lambert, Kristie L. Speirs Neumeister (2012), "Parenting Style, perfectionism, and creativity in high-ability and high-achieving young adults", *Journal for the Education of the Gifted*, 35(4), 344-365.
42. Milgram, Roberta M., Eunsook Hong (1999), "Creative out-of-school activities in intellectually gifted adolescents as predictors of their life accomplishment in young adults: A longitudinal study", *Creativity Research Journal*, 12(2), 77–87.
43. Olszewski, Paula, Marylinn Kulieke, Thomas Buescher (1987), "The influence of the family environment on the development of talent: A literature review", *Journal for the Education of the Gifted*, 11(1), 6–28.
44. Pašalić-Kreso, Adila (2012), *Koordinate obiteljskog odgoja*, Filozofski fakultet Sarajevo
45. Proyer, René T. (2019), "Playfulness and Creativity: a selective review", in Sarah R. Luria, John Baer, and James C. Kaufman (eds.), *Creativity and Humor*, Academic Press, San Diego, 43–60.
46. Pugsley, Lina, Selcuk Acar (2020), "Supporting Creativity or Conformity? Influence of Home Environment and Parental Factors on the Value of Children's Creativity Characteristics", *Journal of Creative Behavior*, 54(3), 598-609.
47. Pušina, Amir (2020), *Navođenje na kreativnost: psihologijski fundamenti*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
48. Rathunde, Kevin, Mihaly Csikszentmihalyi (2008), "Middle School Students' Motivation and Quality of Experience: A Comparison of Montessori and Traditional School Environments", *American Journal of Education*, 111(3), 341-371.

49. Rhodes, Mel (1961), "An analysis of creativity", *The Phi Delta Kappan*, 42(7), 305-310.
50. Runco, Mark (2003), "Education for creative potential", *Scandinavian Journal of Educational Research*, 47(3), 317-324.
51. Runco, Mark, Alexander Pagnani (2011), "Psychological research on creativity", in: J. Sefton-Green, P. P. Thomson, K. Jones, & L. Bresler (eds.), *The Routledge International Handbook of Creative Learning*, Routledge, London, 63–71.
52. Sammons, Pam, Katalin Toth, Kathy Sylva, Edward Melhuish, Iram Siraj, Brenda Taggart (2015), "The long-term role of the home learning environment in shaping students' academic attainment in secondary school", *Journal of Children's Services*, 10(3), 189–201.
53. Sellwood, Richard (1975), "Birth order and creativity", Doctoral dissertation, Fordham University, 35(7), 3598B.
54. Shorer, Maayan, Ori Swissa, Pedut Levavi, Anael Swissa (2019), "Parental playfulness and children's emotional regulation: the mediating role of parents' emotional regulation and the parent–child relationship", *Early Child Development and Care*, 189, 1-11.
55. Siddiqi, Saima (2020), "Parent – Child Interaction in Relation to Creative Thinking Ability of Secondary School Students", *American Journal of Education and Learning*, 5(1), 42-49.
56. Simons, Robert (1990), "The Role of Management Control Systems in Creating Competitive Advantage: New Perspectives. Accounting", *Organizations and Society*, 15(1/2), 127-143.
57. Simonton, Dean Keith (1995), "Exceptional personal influence: An integrative paradigm", *Creativity Research Journal*, 8(4), 371-376.
58. Skinner, Ellen, Sandy Johnson, Tatiana Snyder (2005), "Six Dimensions of Parenting: A Motivational Model", *Parenting: Science and Practice*, 5(2), 175-235.
59. Sternberg, Robert (2006), "The nature of creativity", *Creativity Research Journal*, 18(1), 87-98.
60. Tennent, Lee, Donna Berthelsen (1997), "Creativity: What Does It Mean in the Family Context?", *Journal of Australian Research in Early Childhood Education*, 1, 91-104.
61. Torrance, Paul (1965), *Rewarding creative behavior: Experiments in classroom creativity*, Prentice Hall, New York

62. Wang, Zhengyan, Shuyang Dong (2019), "Autonomy as Core of Creativity and Compliance: Moderated Moderation Model of Maternal Parenting Behaviors", *Creativity Research Journal*, 31(1), 74–82.
63. Warden, Paul, Richard S.Prawat (1975), "Convergent and divergent thinking in black and white children of high and low socioeconomic status", *Psychological Reports*, 36(3), 715-718.
64. Youell, Bidy (2008), "The importance of play and playfulness", *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, 10(2), 121-129.

THE ETIOLOGY OF CREATIVITY – PARENTING AND EARLY FAMILY ENVIRONMENT AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK

Summary:

Research aimed at the etiology of creativity suggests that its development is contributed by both individual and contextual factors. In analyzing contextual factors, more attention is paid to the institutional environment concerning the family. Starting from the above, the goal of this work is to explicate the development of creativity by taking parenting and the early family environment as a conceptual framework. Operationalizing family context through two dimensions – structural (socio-economic status, family size, birth order) and process (integration, parenting style, parenting dimensions), sought to explore their connection to the development of creativity in early childhood. A special focus was on the process dimension, through the relationship between parenting – as what parents do along with children and creative development in early childhood. In doing so, etiological factors were taken into account that enable and/or inhibit the development of creative potentials.

Keywords: etiology of creativity; early childhood; parenting; family environment

Adrese autorica
Authors' address

Belma Alić Ramić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
belma.alic.ramic@ff.unsa.ba

Dženeta Camović
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
dzeneta.camovic@ff.unsa.ba